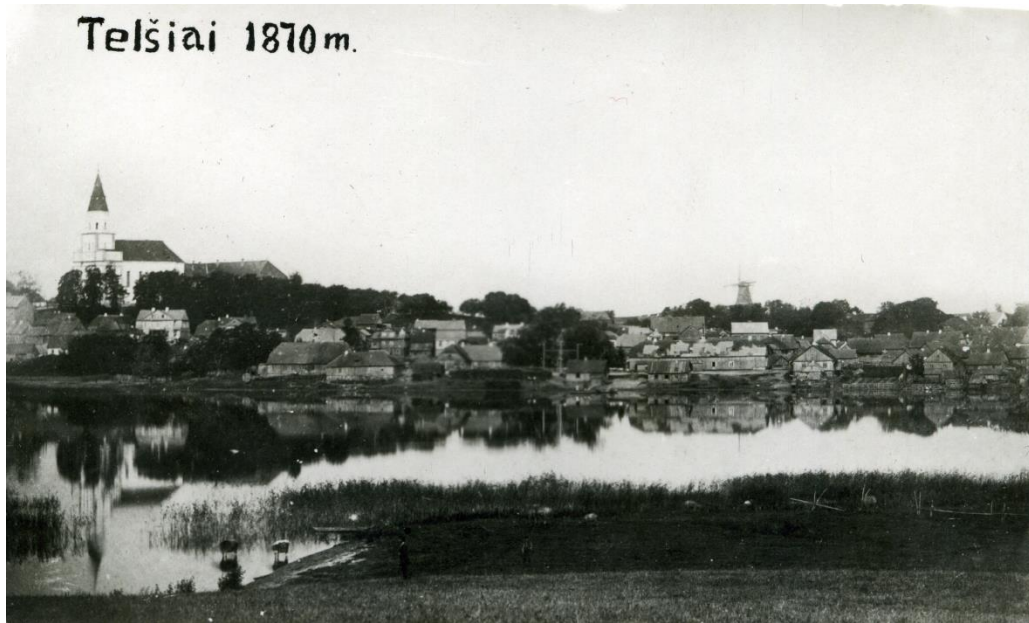

ŽEMAIČIAI LIETUVOS VALSTYBINGUMO IR KULTŪROS KONTEKSTE

2019 metais sukanka 800 metų nuo pirmojo Žemaitijos vardo paminėjimo istoriniuose šaltiniuose – Ipatijaus kronikoje, kai žemaičių kunigaikščiai Vykintas ir Erdvilas (Gerdvilas) kartu su Lietuvos kunigaikščiais pasirašė taikos sutartį su Haličo – Voluinės kunigaikštyste. Lietuvos Respublikos Seimas paskelbė 2019-uosius metus Žemaitijos metais. Kiekvienas jubiliejus skatina atsigręžti į praeitį, apmąstyti dabartį ir nubrėžti gaires ateičiai.

XII- XIII a. susidarė Žemaičių žemių konfederacija. Atsidūrę XIII a. pirmoje pusėje tarp dviejų Vokiečių ordinų, žemaičiai dėl laisvės drąsiai kovėsi su Ordinu, atlaikė jo puolimus, išsaugojo priėjimą prie Baltijos jūros ir apgynė ne tik save, bet ir latvius bei estus nuo prūsų likimo. Vienas iš žymiausių kovų momentas su Kalavijuočių ordinu buvo Saulės mūšis 1236 m. rugsėjo 22 d., kai Žemaičių kunigaikščio Vykinto vadovaujami kariai sutriuškino kalavijuočius. Po šio mūšio Kalavijuočių ordinas taip ir nebeatsigavo ir 1237 m. buvo įjungtas į Vokiečių ordiną.

1248-1252 m., Lietuvoje vykstant vidaus karams, Žemaitija suskilo į dvi stovyklas. Vykinto pusėje prieš Mindaugą kovėsi tik Vakarų žemaičiai. Šis karas padarė didelę įtaką žemaičių kunigaikščiams, nes po jo kunigaikščiai vis rečiau minimi oficialiuose raštuose, jų vietoje iškyla didžiūnai. 1251 m. Lietuvos didysis kunigaikštis Mindaugas puolė pagrindinę Vykinto valdą – Tverus (Tverų mūšis), bet jų nepaėmė. Kunigaikštis Vykintas žuvo, o Mindaugas šio mūšio metu buvo sužeistas.

1253 m. atsinaujino žemaičių kovos su Livonijos ordinu. 1255 m. žemaičiai jungtinių pajėgų vadu išsirinko kunigaikštį Alminą (žemaitiškai Visvaldij? – J.B.). Šioje sueigoje jis suformulavo visą politinę programą, kurioje buvo numatyti ne tik konkretūs žemaičių veiksmai, bet ir tolimesni šių veiksmų tikslai. 1259 m. įvyko Skuodo kautynės, kuriose žemaičiai vėl nugalėjo Livonijos (Kalavijuočių ordino –J.B) ordiną, žuvo 33 riteriai. Žemaičiai, tuo metu vykdydami atskirą nuo Mindaugo, 1251 m. sudariusio taikos sutartį su Livonijos ordinu, politiką, intensyviai puldinėjo Livoniją. 1260 m. liepos 13 d. kuršių žemėje, prie Durbės ežero (dab. Durbės savivaldybė, Latvija – J.B.) įvyko vienas didžiausių mūšių XIII a. Rytų Europoje, kurio metu žemaičiai, vadovaujami kunigaikščio Almino, padedami nuo Ordino kariuomenės atsimetusių kuršių ir estų, sumušė Vokiečių ir Livonijos ordino riterius bei kryžiaus žygio dalyvius. Žuvo apie 150 ordino riterių, ordino kariuomenės vadai Burhardtas von Hornhausenas, Heinrichas Botelis ir karalaitis Karolis su savo daliniu ir daug eilinių karių. Durbės mūšis buvo didžiausias ne tik žemaičių, bet ir Lietuvos laimėjimas per karus su Vokiečių ordinu XIII - XIV a. Durbės mūšis parodė Žemaičių žemių konfederacijos jėgą. Po mūšio Baltijos šalyse pasikeitė politinė padėtis: Livonijos ordinas iš Durbės (Livonijoje) ir Georgenburgo pilių išvedė savo įgulas, Livonijos ir Vokiečių ordino pavergtose žemėse sukilo kuršiai, žiemgaliai, estai, prasidėjo Didysis prūsų sukilimas, trukęs net 14 metų (1260–1274 m.). Lietuvos karalius Mindaugas nutraukė taiką su

Livonijos ordinu, vėl ėmė kariauti su vokiečių riteriais, iki 1283 m. buvo sustabdytas Kryžiuočių veržimasi į Rytus. Tai leido sustiprėti Lietuvos valstybei, 1263 – 1269 m. išgyvenusiai politinę krizę – kunigaikščių kovą dėl valdžios.

XIV a. derėtų išskirti nors ir nesėkmingas, bet ne mažiau didvyriškas žemaičių kovas dėl laisvės, pavyzdžiui, Medvėgalio mūšį, kai 1329 m. kryžiuočiai ir kryžiaus žygio dalyviai, vadovaujami Čekijos karaliaus Jono Liuksemburgiečio, apgulė Medvėgalio pilį, kurioje buvo apie 6000 žmonių. Žemaičiai atkakliai gynėsi, bet buvo priversti pasiduoti. O 1336 m. vasario 25 d. įvyko Pilėnų pilies, stovėjusios Trapėnų žemėje, šturmas. Žemaičiai, vadovaujami kunigaikščio Margirio, ypač narsiai gynėsi, bet, nematydami vilties atsilaikyti, galiausiai patys pasirinko mirtį, nors buvo ir tam nepritariančių, pagrįstai manusių, kad didvyriškiau – gebėti ištvirti sunkumus ir išgyventi. Archeologo dr. Gintauto Zabelos atlikti kasinėjimai leidžia manyti, kad tai – Bilionių piliakalnis.

1382 m. spalio 31 d. Dubysos žiočių saloje Jogaila ir Skirgaila trimis sutartimis su Vokiečių ordinu pasižadėjo apsikrikštyti, padėti Ordinui prieš jo priešus bei atidavė Ordinui Žemaitiją iki Dubysos. 1384 m. ir 1398 m. – Žemaitiją iki Nevėžio Ordinui užrašė Vytautas. 1404 m. – Racionžo sutartimi Žemaitijos atidavimą Ordinui patvirtino Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas ir Lenkijos karalius Jogaila. Tačiau Vytautas ir Jogaila „išpirko“ savo kaltę prieš žemaičius 1410 m. Žalgirio mūšyje, kurį drąsiai galime vadinti mūšiu dėl Žemaitijos, po kurio baigėsi žemaičių žemių teriojimas. 1411 m. vasario 1 d. Vyslos saloje priešais Torunę Lietuvos ir Lenkijos valstybės pasirašė sutartį su Vokiečių ordinu, Vytautui ir Jogailai iki gyvos galvos buvo gražinta Žemaitija. 1422 m. Melno taika Ordinas visiems laikams atsisakė pretenzijų į Žemaitiją, deja, Klaipėda ir Mažoji Lietuva liko Ordino nuosavybe... O 1453 – 1466 m. Lenkijos karo su Ordinu metu, Lietuvos bajorai nepasinaudojo galimybe atgauti Klaipėdą ir Mažąją Lietuvą...

1413 m. Vytautas Didysis pirmasis iš Lietuvos valdovų žemaičiams suteikė privilegiją (šio dokumento tekstas nėra išlikęs). Vykdydamas administracinę Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės reformą, naikindamas kunigaikštystes, o jų vietoje steigdamas vaivadijas, Vytautas Žemaitijai suteikė ne vaivadijos, o seniūnijos statusą, o tai reiškė, kad žemaičių bajorai turėjo teisę patys rinkti seniūną, kurį Lietuvos didysis kunigaikštis tvirtindavo. LDK Ponų taryboje pagal rangą Žemaičių seniūnas buvo trečias asmuo po Vilniaus ir Trakų vaivadų. Pirmuoju seniūnu tapo Kešgaila Valimantaitis, Žemaitijos administraciniu centru – Kražiai, vėliau – Raseiniai, o nuo 1764 m. – Telšiai, kai čia buvo atkelti žemės ir pilies teismai. 1411-1795 m. Žemaitija buvo seniūnija, ją sudarė žemės, o vėliau valsčiai ir pavietai. XVI a. pirmoje pusėje buvo 29 valsčiai, kurie vėliau beveik nekito. Be jų, į Žemaitijos seniūniją dar įėjo Jurbarko apylinkė ir didžiojo kunigaikščio Skirsnemunės dvaras (Užnemunės apylinkės, priklausiusios Vilkijos ir Veliunos valsčiams bei Skirsnemunės ir Jurbarko dvaras). 1441 m. Lietuvos didysis kunigaikštis Kazimieras Jogailaitis išdavė savo privilegiją Žemaitijai, patvirtindamas jos autonomiškumą. Dėl Žemaitijos geopolitinės padėties ir kitų priežasčių XV–XVI a. čia susiklostė lengvesnė nei likusioje LDK dalyje baudžiavos forma, gerokai daugiau nei Lietuvoje buvo bajorų.

Torūnės taika atgavę Žemaitiją, 1413 m. Vytautas ir Jogaila, oficialiai pradėjo žemaičių krikštą. 1416 m., atvykę į Konstancos bažnytinį susirinkimą, žemaičiai savo pasiūlyme – skunde iškėlė ne tik Ordinų nusikaltimus, bet ir tautų apsisprendimo teisę. 1417 m. Konstancos bažnytinis susirinkimas įsteigė Žemaičių vyskupystę su centru Medininkuose (Varniuose). Pirmuoju Žemaičių vyskupu tapo Motiejus Trakiškis. Varniuose buvo pastatyta Šv. Aleksandro bažnyčia ir statoma šv. Petro ir Pauliaus katedra. Iš viso Vytautas Didysis 1416-1421 m. Žemaitijoje fundavo 9 pirmąsias bažnyčias. Laisvanoriškai priėmę krikštą ir Vakarų civilizaciją, Žemaitijos bajorai neužmiršo žemaičių kalbos ir papročių. Pirmosios lietuviškos knygos „Katekizmas“ autorius kun. Martynas Mažvydas buvo žemaitis, kaip ir jo pusbrolis Baltramiejus Vilentas, kunigas, talkinęs Martynui Mažvydui, 1566 m. išleidęs pataisytas, Martyno Mažvydo parašytas „Giesmes krikščioniškas, giedamas bažnyčiose per Adventą ir Kalėdas iki Grabnyčių“. O 1570 m. jis išleido jau tik vien savo paties parengtą antrą giesmyno dalį–„Giesmės krikščioniškos, giedamos bažnyčiose per Velykas ir Sekmines iki Advento“ Žemaitis kan. Mikalojus Daukša 1595 m. Vilniuje išleido pirmąją lietuvišką knygą Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje – „Katekizmą“, o 1599 m. – garsiąją „Postilę“, kurios prakalboje rašė: „Ne žemės derlumu, ne drabužių įvairumu, ne šalies gražumu, ne miestų ir pilių stiprumu laikosi tautos, bet daugiausia išlaikydamos savąją kalbą, kuri didina ir palaiko bendrumą, santaiką ir brolišką meilę. Gimtoji kalba yra bendrosios meilės ryšys, vienybės motina, pilietiškumo tėvas, valstybės sargas“.

2019 m. LR Seimo yra paskelbti ir Jėzuitų misijos Lietuvoje metai, nes prieš 450 metų Jėzaus Draugija įsikūrė Lietuvoje, o prieš 410 metų Žemaičių vyskupo Merkelio Giedraičio pakviesti, jėzuitai atvyko Kražius, 1616 m. atidarė pirmąją Žemaitijoje kolegiją (dabar - gimnaziją), 1622 m. – Žemaičių kunigų seminariją, kuri 1744 m. buvo perkelta į Varnius. Jonas Dominykas Lopacinskis, tapęs vyskupu, skyrė seminarijai 40 000 auksinių ir 1770 m. pastatė naujus mūrinius seminarijos rūmus, padovanojo savo turtingą

biblioteką. Ši seminarija išugdė daug iškilų kunigų: botaniką tėvą Ambraziejų Pabrėžą, poetus Kiprijoną Nezabitauskį, Antaną Baranauską, Antaną Vienažindį, 1863-64 m. sukilimo vadus Antaną Mackevičių, Antaną Gargasą, Izidorijų Noreiką, mūsų modernios Lietuvos Tėvą vyskupą Motiejų Valančių (1801-1875) – rašytoją, istoriką, lietuviško švietimo ir valstybingumo pagrindų, pilietinės visuomenės kūrėją, blaivybės draugijos steigimo iniciatorių (masišiausios nevyriausybinės organizacijos Lietuvos istorijoje) ir daugelį kitų iškilų dvasininkų.

Žemaičiai visada kovojo už laisvę ir tikėjimą, aktyviai dalyvavo 1830 – 1831 m. ir 1863 – 1864 m. sukilimuose, priešinosi carizmo vykdomai rusifikacijai, bet ypač jos 1864-1904 m. vykdytai „Rusų pradų atkūrimo“ politikai. Vyskupo Motiejaus Valančiaus iniciatyva Žemaitijoje buvo plačiai išplėtotas knygnešių ir slaptų lietuviškų mokyklų tinklas. Žemaičiai net iki mirties priešinosi vienuolynų ir bažnyčių uždarymui: 1886 m. Kęštaičiuose (Telšių r.) net porą mėnesių budėjo neleisdami uždaryti rokitų vienuolyno ir bažnytėlės, o 1893 m. nuo uždarymo gynė Kražių benediktinių vienuolyną ir bažnyčią, ir tik atvykus gausioms kazokų pajėgoms, žemaičiai buvo priversti pasiduoti.

Žemaitiją garsino ir didikai Oginskiai. Kompozitoriaus Mykolo Kleopo Oginskio sūnus Irenėjus Rietave įsteigė agronomijos mokyklą, o anūkas Bogdanas 1874 m. įkūrė muzikos mokyklą, jo iniciatyva 1882 m. Rietave suskambo pirmasis Lietuvoje telefonas, sujungęs Rietavą su Plungės dvaru, kur gyveno brolis Mykolas bei Kretingos Tiškevičių dvaru. 1892 m. Bogdanas Oginskis Rietave pastatė pirmąją elektrinę Lietuvoje. Mykolas Oginskis Plungėje 1873 m. įsteigė orkestro mokyklą ir orkestrą, kuriame grojo ir Mykalojus Konstantinas Čiurlionis.

Žemaičiai aktyviai įsijungė ir Lietuvos valstybės kūrimąsi 1917 – 1918 m. Daug žemaičių dalyvavo Vilniaus konferencijoje, ypač tuo pasižymėjo žemaičių bajorija. Vasario 16-osios aktą pasirašė: Stanislovas Narutavičius, Jonas Smilgevičius, Vaclovas Biržiška, Aleksandras Stulginskis, prel. Kazimieras Šaulys, dr. Jurgis Šaulys, kuris ir surašė Vasario 16-osios Nepriklausomybės Aktą. Pirmuoju Lietuvos universiteto rektoriumi 1922 m. tapo iš Telšių kilęs chemikas, prof. Jonas Šimkus. Sudėtinga Lietuvos tarptautinė padėtis, Vilniaus krašto netektis, neleido žemaičiams kurti autonomijos Lietuvos valstybės sudėtyje. 1926 m., įkūrus Lietuvos bažnytinę provinciją, deja, neliko Žemaičių vyskupystės pavadinimo, o įsteigta Telšių vyskupija neapėmė visų žemaičių.

2019 metai paskelbti Nepriklausomybės kovų metais, vykusių 1919 – 1920 m. Prisimenant tuos tūkstančius savanorių, išėjusių ginti besikuriančios Lietuvos valstybės, kaip simbolis iškyla nepalaužiamo generolo žemaičio Povilo Plechavičiaus ir jo brolio Aleksandro figūros.

2019 metais sukanka 100 metų, kai 1919 m. birželio 27 d. buvo įkurta Šaulių sąjunga, kurios įkūrėjas ir ideologas Valdas Putvinskis-Pūtvis kilęs iš senos, kovose už laisvę pasižymėjusios žemaičių bajorų giminės. „Rašysiu ir Lietuvai, tokiai, kokia buvo, tokiai, kokia norėčiau, kad būtų. Rašysiu, kaip mokėsiu. Mokinsiuosi mūsų kalbos, nors nežinau, ar teks man ją naudoti. O jei ir neteks, tai vis gražesnis būsiu mirdamas, mokėdamas tą mūsų brangią, gražią kalbą“ - dar XX a. pradžioje, svajodamas apie nepriklausomą Lietuvos valstybę, savo užrašuose pažymėjo Vladas Putvinskis.

O kiek dar garsių žemaičių, galėtume vardinti ir vardinti... Tai – kraštotyriminkai Ignas Končius, Antanas ir Jonas Juškos, Laurynas Ivinskis, karo inžinierius Kazimieras Simonavičius, bibliistas Antanas Rupšys, istorikas Simonas Daukantas, rašytojos Marija Pečkauskaitė – Šatrijos Ragana, Julija Beniuševičiūtė – Žymantienė Žemaitė, Lazdynų Pelėda, Sofija Kymantaitė – Čiurlionienė, poetai Simonas Stanevičius, Dionizas Poška, Silvestras Valiūnas, Jonas Mačiulis – Maironis, aviakonstruktorius ir lakūnas Emanuelis Jonas Aleksandras Hriškevičius, bajoras Pšemislovas Neveravičius 1907 m. pirmasis pasaulyje sukūręs savaeigį vežimą su aštuoniais ratais. Šiandien keturių ašių važiuoklės prototipu naudojasi gamintojai nuo kariškų transporterių iki mėnuleigčių, o tarp jų – ir lakūnai Steponas Darius ir Stasys Girėnas, kurie savo Testamente prieš skrydį rašė: „Jei Neptūnas ar galingasis audrų Perkūnas ir mums bus rūstus – pastos mums kelią į Jaunąją Lietuvą ir pašauktų LITUANIKĄ pas save, – tada Tu, Jaunoji Lietuva, turėsi iš naujo ryžtis, aukotis ir pasirengti naujam žygiui, kad audringųjų vandenynų dievai būtų patenkinti Tavo pastangomis, pasiryžimu ir nekviestų Tavęs į Didįjį Teismą.“

2019 metais sukanka 110 metų, kai gimė kovojusios su sovietų okupacija Lietuvos valstybės vadovas, faktiškai ėjęs Respublikos Prezidento pareigas, Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos Prezidiumo Pirmininkas generolas Jonas Žemaitis-Vytautas ir 70 metų nuo Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracijos pasirašymo. Todėl 2019-ieji metai skirti Jonui Žemaičiui-Vytautui, kilusiam iš Palangos, Antrojo pasaulinio karo metais gyvenusiam prie Šiluvos, 1947 m. vadovavusiam žemaičių apygardai. Žemaičiai sovietmečiu aktyviai įsijungė į pogrindžio spaudos leidimą ir platinimą, vėliau – į Sąjūdžio veiklą.

Tragišką 1991 m. sausio 13-osios naktį LR Ministru Pirmininku buvo išrinktas žemaitis Gediminas Vagnorius, 33 metų ekonomikos daktaras, tapęs ir jauniausiu premjeru Europoje. Jis LR vyriausybei vadovavo 1991-01-13 – 1992-07-21 ir 1996-12-04 – 1999-05-03 metais. LR Vyriausybės vadovais taip pat yra buvę žemaičiai: Bronislovas Lubys(1992-12-12 – 1993-03-10), Adolfas Šleževičius (1993-03-10 – 1996-02-08), Rolandas Paksas (1999-06-01 – 1999-10-27 ir 2000-10-27 – 2001-06-20).

Žemaičiai ir šiuo metu yra aktyvūs Lietuvos verslo, kultūros ir meno veikėjai, pavyzdžiui: verslininkai Robertas Dargis, Algirdas Pažemeckas, Bronislovas Lubys ir kt., aktoriai Nijolė Narmonaitė, Valda Bičkutė, Vytautas Rumšas ir kt., istorikai Alfredas Bumblauskas, Adomas Butrimas, Vacys Vaivada, Romualdas Neimantas ir kt., poetas Marcelijus Martinaitis, rašytojai Kazys Saja, Romualdas Granauskas ir kt., muzikai Jonas, Juozas ir Stasys Domarkai, Deivydas Zvonkus, dainininkai Česlovas Gabalis, Giedrė Kaukaitė, Andrius Kulikauskas, Kęstutis Jablonskis ir kt., baleto artistai Egidijus Domeika ir Nerijus Juška.

2019-ieji metai yra ir Pasaulio lietuvių metai, todėl negalime neprisiminti iškilių egzilio žemaičių: dailininkų Kazio Varnelio, Adomo Galdiko, Pauliaus Augiaus-Augustinavičiaus, Alfonso Dargio, Telesforo Valiaus, rašytojų Eduardo Cinzo, Pauliaus Jurkaus, Liūnės Sutemos – Zinaidos Nagytės – Katiliškienės ...

2019 metai yra ir Vietovardžių metai. Džiugu, kad šalia lietuviškų vietovių pavadinimų atsiranda ir žemaitiškų... A rokoujamies žemaitiškaa? A didžioujamies, ka esam žemaitee?

Istorikė Janina Bucevičė
Žemaičių muziejus „Alka“